

A magyar-svéd diplomáciai kapcsolatok története

**Svédország humanitárius szerepvállalása Magyarországon a
II. világháború alatt - diplomáciai embermentések**

History of Hungarian-Swedish diplomatic relations

**Sweden 's humanitarian role in Hungary during World War II - diplomatic
rescues**

Készítette: Papp Lídia

Tartalomjegyzék

Abstract	2
Bevezetés	3
Svédország a II. világháborúban.....	3
Svéd-Magyar diplomáciai kapcsolatok a XX. század első felében	4
<i>Svédország és Magyarország kapcsolata a II. világháború alatt.....</i>	5
<i>A budapesti követség.....</i>	7
Svédország szerepvállalása Magyarországon-diplomáciai embermentések.....	8
<i>Svédország közbenjárása</i>	9
<i>A svéd követség humanitárius szerepvállalás</i>	10
<i>A Svéd Vöröskereszt szerepe Magyarországon.....</i>	14
Összegzés	16
Források	17
Melléletek	19

Abstract

This research aims to examine the humanitarian role of the Swedish diplomatic mission in Hungary during World War II and to describe the sacrificial work of the Swedish embassy and the Swedish Red Cross. During World War II, Swedish diplomats and embassy staff played a significant role in rescuing Jewish and non-Jewish persecuted people in Hungary. Undoubtedly, the Swedish government often violated the principles of the proclaimed policy of neutrality, but at the same time, thousands of people owed their lives to their humanitarian assistance.

During the Second World War, no country had such organized rescue by embassies of neutral countries as in contemporary Budapest. As a result, the lives of thousands of people (mostly Jews) were saved. The staff of the Swedish embassy saved people in one of the darkest periods of Hungarian history, surpassing their strength, risking their own lives. The scope of the diplomatic rescues was almost exclusively limited to Budapest, as the first steps were taken by the embassy in the summer when the deportation of the rural Jewish population was completed. The Swedish embassy has made extremely good use of the benefits of its diplomatic protection to pursue its humanitarian goals. At the same time, efforts were made to comply with interstate formalities, and the embassy's diplomatic tools were used to save the lives of thousands of people.

Keywords: diplomatic relations, Hungary, Sweden, World War II, humanitarian rescues

Bevezetés

A II. világháború alatt Magyarországon jelentős szerepet vállaltak a svéd diplomaták és a követség munkatársai a zsidó, illetve nem zsidó üldözöttek mentésében. A svéd háborús kormány kétségkívül gyakorta szegte meg a proklamált semlegességi politikának elveit, ugyanakkor a humanitárius magatartásának sok ezrenyi ember köszönhette az életét. Ennek a kutatásnak a célja, hogy a svéd-magyar reláció szempontjából vizsgálja meg a svéd diplomáciai kirendeltség égisze alatt működő humanitárius szerepvállalást Magyarországon a vészkorszak idején, valamint ismertesse a követség, illetve a Svéd Vöröskereszt Magyarországon végzett áldozatos munkáját.

Noha több könyv is foglalkozik a magyarországi svéd embermentések történetével, ezek közül a legtöbb Raoul Wallenberg személyére és munkásságára fókuszál leginkább. A tanulmányban szerettem volna elsősorban Magyarország és Svédország diplomáciai kapcsolatainak szemszögéből megvizsgálni ezt az időszakot és bemutatni a svédek tevékenységét, melynek köszönhetően sok ezer zsidó származású magyar ember menekült meg Budapesten.

Svédország a II. világháborúban

Európában ma csupán két ország létezik: Svédország és Svájc, amely a napóleoni háborúk óta egyetlen fegyveres konfliktusban sem nem vett részt. Svédország az első világháború alatt is meg tudta őrizni semlegességét. Pár évvel később, amikor az 1930-as évek közepén az európai helyzet elsötétült, Svédország úgy döntött, hogy nem válik egyik nemzetközi tábor szövetségesevé sem (Torvald, 1988, 65-79). 1939. szeptember 3-án, két nappal Lengyelország lerohanását követően, a szociáldemokrata kormányfő, Per Albin Hansson kinyilvánította Svédország semlegességét. Ekkor a skandináv ország már több, mint százhusz éve nem viselt háborút és egy évszázada folytatott semleges politikát (Bajtay, 1994, 8). 1939-ben összesen husz európai nemzet deklarálta semlegességét, azonban a legtöbb állam, akarata ellenére belekényszerült a háborúba és csupán Írország, Spanyolország, Portugália, Svájc, valamint Svédország tudtak a háború végéig semlegesek maradni (Hägglöf, 1960).

A semleges országok és szövetségeseik annak ellenére, hogy tisztában voltak a nácik tevékenységével, mely a zsidóság szisztematikus népirtását tűzte ki célul, 1944 júniusáig

mégsem avatkoztak közbe, alkotmányos, valamint nemzeti érdekekre hivatkozva (Braham, 1988, 1155). Magyarországon, a német megszállást követően ugyanakkor a semleges államok képviselői, minden tőlük telhetőt megtettek a Budapesten megmaradt zsidók helyzetének enyhítésére. Különösen figyelemre méltó a Svédország részéről történő humanitárius szerepvállalás magyarországi példája, melynek köszönhetően, több tízezer ember menekült meg.

A svéd semlegességi politika mindig is tudatosan vállalta fel a háborús felek közötti egyfajta közvetítő szerepet és gyakran humanitárius segítséget nyújtott a háború során bajbajutottaknak. Svédország 1945-ig majdnem százezer menekültet fogadott be. A Svéd Vöröskereszt több ezer zsidó és politikai üldözött mentésében vett részt. A háborús során a legnagyobb kihívást Svédország számára az volt, hogy megőrizze semleges státuszát, ugyanakkor az adott lehetőségek között humanitárius kötelezettséget vállaljon (Bajtay, 1994, 8). A háború utolsó felében a Svéd Külügyminisztérium roppant bonyolult külpolitikát folytatott, mely néha sikerrel járt, azonban gyakrabban kudarcot vallott (Levine, 1996). Mindazonáltal, a Svéd Külügyminisztérium zsidók megmentésére irányuló erőfeszítései, melyeket egy idő után már nem is próbált titkolni, mindképp elismerést érdemelnek.

A második világháború sok szempontból próbára tette Svédország politikáját, hiszen a szintén semleges, szomszédos országok, Dánia, Finnország és Norvégia egyaránt Németország harcászati érdekeinek áldozatává váltak. A világháború végéig, a skandináv országok közül egyedül Svédország tudott külpolitikai kontinuitást fentartani, ehhez azonban kisebb-nagyobb megalkuvásokra kényszerült a hitleri Németországgal. A háború lezárását követően Svédországot ezért komoly bírálatok érték.

Svéd-Magyar diplomáciai kapcsolatok a XX. század első felében

Az első világháború lezárását követően a skandináv államok, Svédország, Dánia és Norvégia számára egyaránt kérdéses volt az független Magyarország elismerése. A trianoni békeszerződés aláírására 1920. június 4-én került sor. Kezdetben a három északi ország meg akarta várni, amíg Magyarország ratifikálja a békeszerződést, de végül mindhárom ország mintegy „megelőlegezve a bizalmat” 1920. november 20-án elismerte az ország függetlenségét. Ez a nemzetközi közösség számára is bizalomra adott okot, majd 1922-ben Magyarország felvételt nyert a Nemzetek Szövetségébe is (Royal Norwegian Embassy Budapest, 2021).

A két ország közötti hivatalos kapcsolatfelvételre a trianoni békeszerződés aláírása előtt néhány hónappal, 1920. február 19-én került sor, amikor Barcza György, Magyarország képviselője, Stockholmban diplomáciai tárgyalásokat kezdeményezett. Barcza vállalkozása sikerrel járt, ugyanis Herman Wrangler, Svédország külügyminisztere 1920. november 12-én írt levelében a diplomáciai kapcsolatok felvételének szándékáról tájékoztatta a magyar kormányt. A két ország közötti kapcsolatfelvétel rendkívül jól alakult, hiszen 1921. május 25-én az első magyar nagykövet, Bornemissza Gyula átadta megbízólevelét V. Gusztáv Svéd királynak (Magyarország Nagykövetsége Stockholm, 2020).

Svédország 1938-ban, Ausztria német megszállását követően nyitott állandó, önálló diplomáciai képviseletet Budapesten, korábban ugyanis a bécsi svéd követet akkreditálták Magyarországra. Kezdetben főkonzulátus működött Budapesten, majd a Gellért hegyen lévő Gyopár¹ utcában kezdte meg működését a nagykövetség. Svédország első, állandó képviselője Ulf Torsten Undén lett. Undén 1942 októberéig tartózkodott Budapesten, őt Carl Ivan Danielsson követte, aki 1945 márciusáig maradt Magyarországon, a szovjetek bevonulását követően ugyanis felszámolták a svéd követséget (Bajtay, 1994, 9).

Svédország és Magyarország kapcsolata a II. világháború alatt

A háborút megelőző, viszonylag kiegyensúlyozott és nyugodt kapcsolatot hamarosan feszült légkör váltotta fel. A Kállay-kormány idején² a magyar katonapolitika és háborús stratégia módosulása a kormány erőteljesebb külföldi propagandatevékenységével járt együtt. A fennálló kormány a Németországtól való eltávolodás, illetve a háborúból történő esetleges kiválás, valamint a zsidókérdés mérsékeltebb kezelését, azaz az új magyar politikai irányvonalat hangoztatta. Az új narratívában Svédország, egész pontosan a semlegesség mivolta központi szerepet kapott, hiszen a svéd sajtón keresztül kívánták közvetíteni a változó magyarországi légkört az angolszász szövetségesek felé. A semleges státusz nyújtotta diplomáciai mozgástér kihasználásával pedig a háborúból való kiugrás nemzetközi politikai feltételeit szándékozták kideríteni. Svédország külpolitikai funkcióval történő felruházása az 1944. március 19-i német megszállást követően is folytatódott, azonban míg a Kállay-kormány célja a politikai irányváltás legitimációja volt, addig a Sztójay³- valamint a Szálasi-kormány⁴ a törvénytelen és

¹ Lásd: 1. számú melléklet.

² 1942. március 9. - 1944. március 22.

³ 1944. március 22. - augusztus 29.

⁴ 1944. október 16. – 1945. március 28.

erőszakos változásokat kívánták legitimálni. Amennyiben ugyanis Svédország elismeri a hatalomváltást, az lényegében a világ közvéleménye felé is egyfajta megerősítésként szolgál. A svédek semlegességének felhasználása külpolitikai célokra egyik kormány esetében sem volt sikeres, hiszen Magyarország nem tudott kiugrani a háborúból és Svédország a nyilas kormányok egyikét sem ismerte el, de jure, ugyanakkor nem is hívták vissza a budapesti szolgáló diplomatákat (Bajtay, 1994, 10-14).

A német hatalomátvételt követően az 1943-ban Stockholmba akkreditált magyar követ, Ullein-Reviczky Antal sem ismerte el az új, Sztójay Döme által vezetett bábkormányt (Frank, 2021). Az új kormányfő kinevezése kapcsán Ullein-Reviczky így nyilatkozott a svéd hírügynökségnek:

„Ez az úgynevezett magyar kormány törvénytelen, alkotmányos államban, mint amilyen Magyarország nem egy idegen állam ejtőernyősei azok, akik a törvényes kormányt megbuktathatják és a kedve szerint azt sem diktálhatja a megszálló, miképpen alakuljon egy új kabinet összetétele. Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi kormányt az országra rákényszerítették, a Kormányzó távollétében, erőszakkal való fenyegetéssel és megfélemlítéssel. Magyarország ma egy diktatúra alávetettségébe került, amelyet a megszállók szuronyai támogatnak.” (Ullein-Reviczky In. Joó, n.d.)

Ullein-Reviczky haladéktalanul informálta álláspontjáról a svéd külügyet is, melynek értelmében teljesen törvénytelennek és diktatórikusnak minősítette az új magyar kormányt, s mivel nem volt hajlandó annak utasításainak engedelmeskedni, a szolgálatból azonnal elbocsájtották és állampolgárságától is megfosztották. Ezt követően a száműzött követ csatlakozott az emigráns diplomatákhoz, majd tárgyalásokat folytatott a fegyverszünet érdekében. Disszidens diplomataként, -még a magyarországi zsidó lakosság deportálása előtt- 1944. április 8-án levélben⁵ fordult segítségért a Svéd Külügyminisztériumhoz, amiben arra kérte a svéd kormányt, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt a magyar zsidóság érdekében (Joó, n.d.).

⁵ Ullein-Reviczky Antal legfontosabb tette annak a francia nyelvű levélnek a megírása volt, amelyet Christian Günther svéd külügyminiszternek küldött 1944. április 8-án. „Hazám német megszállásának következményeként mintegy 800000 zsidó vallású vagy származású magyar példátlan és embertelen üldözésnek van kitéve.” A levelet másolatban megkapta Sir Victor Mallet brit és Herschel V. Johnson amerikai követ Stockholmban (Frank, 2021).

A budapesti követség

Carl Ivan Danielssont 62 évesen, 1942 novemberében nevezték ki a Svéd Királyság állandó budapesti követévé. Az jogi végzettséggel rendelkező követ már korábban is képviselte hazáját Magyarországra, 1923 és 1924 között Bécsből, ugyanis az állandó követség csak 1938-ban létesült Magyarországon (Bajtay, 1994). Mellette dolgozott Per Anger, aki szintén 1942-ben került Magyarországra a svéd követség attaséjaként. Anger kezdetben kereskedelmi ügyeket intézett a két ország között. A korábban Berlinben kereskedelmi attaséként dolgozó Anger életének egyik legfontosabb állomása Budapest volt és magyarok ezrei köszönhetik neki az életüket. Per Anger lánya egyébként 1944-ben látta meg a napvilágot Budapesten, a bombázások alatt. A háború miatt feleségét és gyermekét visszavitte Svédországba, ő maga azonban visszatért a háború sújtotta Magyarországra, hogy segítsen az emberek mentésében. (Dési, 2014, 69-70). Anger Danielsson nagykövettel együtt a háború során nyitva tartotta a svéd képviseletet Magyarországon és folyamatosan dolgoztak diplomataikkal, valamint önkénteseikkel. Anger tervezte és terjesztette a svéd oltalomlevelek korai formáját. Előfordult, hogy a Budapestről induló náci halál menetekből ragadott ki embereket, nevéhez fűződik zsidók ezreinek megmentése 1944 tavaszától a háború végéig, 1945 májusáig. (ISHRA, 2020). A svéd külképviselet legismertebb személye, Raoul Gustaf Wallenberg Budapestre érkezését követően átvette a Svéd Királyi Követség „B” részlegének irányítását, mely a humanitárius ügyekkel foglalkozott. Titkári megbízása a magyarországi állapotok megismerésére, feldolgozására, illetve svéd embervédelmi tevékenység megvalósítására szólt (Szita, 2014, 25-26). Wallenberg magával hozott egy jegyzéket, mely több száz olyan magyar nevet tartalmazott, akiknek voltak svéd rokoni vagy üzleti kapcsolataik. A terv az volt, hogy ezeket az embereket megpróbálják valahogyan Svédországba eljuttatni (Langlet, 1988, 12). A megbízatás több feladatkört tartalmazott, többek között egy svéd segélyszervezet felépítését és működtetését, jelentések készítését a magyarországi helyzetről, valamint az üldözött zsidók mentése, akik a névlistán szerepeltek. Wallenberg számára meghagyták, hogy szorosán működjön együtt a Nemzetközi Vöröskereszttel is. A svéd diplomatának tehát rendkívül összetett feladattal kellett megbirkóznia. Ebben az időszakban Svédország, semleges követség lévén, még hét másik ország képviseletét is ellátta Magyarországon.

A követség humanitárius munkáját Danielsson, Per Anger és Wallenberg mellett Göte Carlsson, szintén követségi titkárs Asta Nilsson segítette. Nilsson volt a követség

gyermekmentési akciójának (*Rädda Barnen*)⁶ a megbízottja, eredetileg a Svéd Vöröskereszt (*Svenska Röda Korset*) munkatársa (Szita, 2014, 26-28). A svéd követség tevékenységéről alkotott képet kiegészítve Yngve Ekmark alkonzult is fontos megemlíteni, aki eredetileg a Svéd Gyufagyár zágrábi igazgatója volt. Ekmar feladata volt egy különleges egység megszervezése, amely élelmiszert, gyógyszert és ruhát vásárol, majd ennek az elosztásában segít. A svéd követség további munkatársai voltak Lars Gustafson Berg attasé, Göte Carlsson konzulátusi képviselő, Birgit Brulin és Margareta Bauer titkárnők, gépírók. Valdemart Langlet kulturális attasé pozícióját töltötte be. A követségen katonai attaséként szolgált Harry Wester. A követség alkalmazásában több magyar is dolgozott, közülük dr. Mezey Dénes konzulátusi tisztviselőnek volt fontosabb feladata (Szita, 2008, 150-177). Később, Wallenberg megérkezése után, jóval megnőtt a követség dolgozóinak száma, akiknek többsége zsidó származású volt. Az egyik ilyen követségi munkatárs, Veres Tamás fényképész volt, aki dokumentálta a Budapesten történt eseményeket. Veres közeli kapcsolatba került több, Magyarországon tartózkodó svéd diplomatával, köztük Per Angerrel. Veres, aki korábban munkaszolgálatból szökött meg, felkereste a svéd követséget, ahol Anger fényképészként mutatta be Wallenbergnek. Ezt követően kiállított neki egy papírt, melyben az állt, hogy a svéd követségnek dolgozik. Veres Tamás ettől kezdve dokumentálta fotóival a budapesti szörnyűségeket, bizonyítékként a jövő számára. Készített képeket a Wallenberg által szervezett kórház működéséről, a zsidók bevagonírozásáról, valamint a *Schutz-Passokhoz* szükséges igazolványképeket is Veres csinálta (Dési, 2014, 49-51).

Svédország szerepvállalása Magyarországon-diplomáciai embermentések

1944 tavaszán az egyetlen, viszonylag érintetlen zsidó lakosság Európán belül a magyarországi zsidó közösség volt. 1938-tól ugyan már életbe léptek a zsidótörvények, melyek korlátozták a jogait, tömeges deportálásokra ugyanakkor még nem került sor, hiszen a Kállay-kormány visszautasította az ezzel kapcsolatos sorozatos német követeléseket (Laszák, 2009). A Magyarország és Svédország között kulturális kapcsolat virágzott a német megszállást megelőzően, 1943 nyarán még labdarúgó tornát is rendeztek Budapesten a két ország között (mely a svédek győzelmével végződött). A svéd követség napi munkájának többségét

⁶ „Mentsd meg a Gyerekeket”. Egy olyan svéd szervezet, amely a gyermekek támogatására és segélyezésére alapítottak. Budapesten Asta Nilsson vezette ezt a szervezetet, aki már az I. világháború során is kitűnt segélyezési tevékenységével (Bajtay, 1994).

kereskedelmi ügyintézés tette ki. Per Anger ezt az időszakot úgy jellemezte, hogy „idilli körülmények között” folytak a bilaterális tárgyalások Svédország, valamint Magyarország között (Anger, 1999, 27). A németek Magyarországra történő bevonulását követően (1944. március 19.) azonban egyre aggasztóbbá vált az országban kialakult helyzet. A német csapatokkal együtt, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) zsidóügyi osztályának parancsnoka, Adolf Eichmann SS-alezredes is Magyarországra érkezett, hogy megszervezze a nagyjából 800 ezer magyar zsidó deportálását. A Kállay-kormányt eltávolították a hatalomból, majd a március 22-én megalakult új kormány élére a lelkes németbarát, antiszemita Sztójay Döme, volt berlini követ került. Az új kormány példátlan gyorsasággal fogott hozzá a „zsidókérdés megoldásához” és április 29-én megkezdődött a vidéki zsidóság deportálása (Laszák, 2009). Ekkor még a Budapesten működő svéd követség nem kapott felhatalmazást a Külügyminisztériumtól arra vonatkozóan, hogy beavatkozzanak a zsidók érdekében.

Svédország közbenjárása

A semleges országok követségei a német megszállást követően is tevékenykedtek Budapesten. Ebben az időszakban Spanyolországnak, Törökországnak, Portugáliának, Svájcnak, valamint Svédországnak működött diplomáciai képviselete, illetve a Pápai Nuncius is Budapesten tartózkodott. Ezeknek a követségeknek a működése csekély kapcsolatot jelentett Magyarország számára a Szövetséges Hatalmak, valamint a semleges országok irányába, ugyanakkor ezeknek a követségek a dolgozói valós információkkal tudtak szolgálni az országban uralkodó állapotokról (Szabó, 1988).

Magyarországon sok olyan zsidó származású ember élt, akiknek valamilyen kötődése volt Svédországhoz, legtöbbször rokoni, üzleti vagy baráti kapcsolat révén. Ezekről a személyekről később személyi kartotékok készültek, melyeket a svéd mentőakció során használtak fel, annak legitimálása végett (Szita, 2014, 17). A német megszállást követő napokban rengeteg Svédországban élő hozzátartozó fordult a Királyi Svéd Külügyminisztériumhoz, annak érdekében, hogy tegyék lehetővé családtagjaik számára a Svédországba történő utazást, illetve, hogy óvják meg rokonaikat. Később már különböző cégek, gyárak, valamint kulturális intézmények is egyaránt fordultak a Külügyminisztériumhoz, hogy barátaikat, üzlettársaikat kimenekítsék Magyarországról (Szabó, 1988).

A Zsidó Világkongresszus (WJC) svéd képviselője, Norbert Masur, akinek nyersbőr cége volt Magyarországon, a német bevonulást követően levelet küldött a dr. Marcus Ehrenpreis stockholmi főrabbinak és Hugo Valentin professzoron keresztül a svéd külügyminisztériumnak

is, a magyar zsidóság megsegítése érdekében. Masur levelében olvasható legelőször az a gondolat, mely szerint a svédek küldjenek megbízottakat a magyar zsidók megsegítésére, a levelet tehát a budapesti svéd humanitárius akció egyik kiindulópontjának tekinthetjük: *„Meg kell kísérelnünk, hogy olyan személyiséget találjunk, ügyeset, jó fellépésű, nemzsidót, aki hajlandó Romániába (Magyarországra) utazni és ott a zsidókat mentő akciót vezetni. Az illető iránt a svéd külügyminisztériumnak bizalommal kell viseltetnie, diplomata passzussal kell felszerelve lennie és a külügyminisztériumnak fel kell kérnie a bukaresti és a budapesti követségeinket, hogy legjobb tudásuk szerint támogassák őt...”* (Lévai, 1948, 36). Dr. Ehrenpreis közbenjárására, valamint a Pápa hasonló kérése nyomán V. Gusztáv svéd király június 30-án személyes üzenetet intézett Horthy Miklós kormányzóhoz, a zsidók védelme érdekében. A francia nyelven írt táviratot Carl Ivan Danielsson budapesti svéd követ, valamint Per Anger attasé nyújtotta át Horthynak a budai várban (Lévai, 1948, 33-38).

„Értésülvén azokról a rendkívüli kemény és szigorú intézkedésekről, melyeket az Ön kormánya a magyarországi zsidó lakossággal szemben alkalmaz, személyesen Főméltóságodhoz fordulok, hogy az emberiesség nevében kérjem közbelépését azok javára, akik szerencsétlenek közül még megmenthetők” – írta levelében V. Gusztáv király (Karsai, 1967, 58).

A svéd király levelére reagálva, Horthy úgy fogalmazott, hogy *„mindent megteszek, ami a jelenlegi hatalmamban áll, hogy biztosítsam az emberségességet és az igazságosság elvének tiszteletben tartását”* (Anger, 1999, 40-41). A király közbelépésének, valamint keresztény egyházak és a Nemzetközi Vöröskereszt tiltakozásának köszönhetően július 7-én Horthy leállította a budapesti zsidóság deportálását. A svéd király levelével párhuzamosan a külügyminisztérium táviratban felszólította a magyarországi követséget, hogy kísérje figyelemmel a zsidókkal kapcsolatos eseményeket. Küldjön alapos beszámolókat, valamint tegyen javaslatokat a humanitárius intézkedésekre, melyre a stockholmi amerikai diplomáciai képviselő is különös figyelmet fordít. (Szita, 2014, 25). Ekkorra már a svédországi vezetésre is nagy nyomás nehezedett, arra vonatkozóan, hogy avatkozzanak be a magyarországi zsidóság érdekében. Míg korábban csupán „megfigyelőként” volt jelen a budapesti delegáció, 1944 nyarától aktív szerepet vállalt a fővárosi zsidóság megmentésében.

A svéd követség humanitárius szerepvállalás

A háború első felében a budapesti svéd követség egyik legfontosabb feladata volt, hogy a Magyarországon kialakult helyzetről lehetőleg minél gyorsabban és minél pontosabban

információval szolgáljon. Ezek a részletes jelentések kétségkívül hozzájárultak ahhoz, hogy a magyarországi zsidóság helyzete Svédország és a nyugat számára is ismertté váljon. A magyarországi események miatt az amerikai zsidóság is erős nyomást gyakorolt az Egyesült Államok Külügyminisztériumára, melynek hatására több alkalommal kérte a svéd kormányt, hogy avatkozzon be Magyarországon. Az amerikai külügy kérése egyidőben érkezett a Budapesten tartózkodó svéd követ előterjesztésével, melyben a Svéd Vöröskereszt vezetőjének kinevezésére tesz javaslatot. A Svéd Vöröskereszt magyarországi főmegbízottjának először Folke Bernadotte grófot szerették volna kinevezni, azonban a Sztójay- kormány nem járult hozzá, így végül Valdemar Langlet egyetemi lektort bízták meg a feladattal. Langlet, aki már évek óta Budapesten élt ekkor, felhatalmazást kapott a humanitárius akciók megindítására. Ezzel párhuzamosan a svéd követet, Ivan Danielssont is felhatalmazták arra, hogy vegye védelem alá a svéd rokonokkal rendelkező magyar üldözötteket és biztosítson számukra ideiglenes passzusokat, melyek által svéd állampolgárokká válnak bővítését (Lévai, 1948, 39-49). Jogi szempontból ugyanis a svéd követség kizárólag svéd állampolgárok javára avatkozhatott be, illetve azon országok polgárainak javára, melyeknek az érdekeit a háború miatt Svédország képviselte Magyarországon. A zsidók helyzete napról napra rosszabbodott, ezért a követség minden tőle telhetőt megtett annak érdekében, hogy segítsen a bajbajutottakon. Kezdetben útleveleket állítottak ki, amelyet bizonyos körülmények között még nem svéd állampolgárok is megkaphattak, elsősorban olyanok, akik rendelkeztek szoros családi- vagy üzleti kapcsolattal Svédországban. A követség elérte, hogy a magyar hatóságok svéd állampolgárokként bánjanak ezekkel a személyekkel és még a sárga csillag viselésének kötelezettsége alól is mentesültek. A dokumentumok kiállítása azonban nem tartott sokáig, ugyanis egy rendelet értelmében a magyar hatóságok nem ismertek el többé egyetlen olyan állampolgárságot sem, amely a német megszállás napját, azaz 1944. március 19-ét követően szereztek meg. A követség ezt követően más módszert talált ki a zsidók mentésére, s ideiglenes útlevelet, úgynevezett *Provisoriskt Pass*⁷-t bocsájtott ki (Lévai, 1948, 49) melyek a későbbi *Schutz-Pass*-ok elődei voltak. A követség tevékenységének híre hamar elterjedt és a kérelmezők száma napról napra nőtt (Anger, 1999, 41-42). Júliusra már hétszáz budapesti zsidó rendelkezett a követség által kiállított okmánnyal és további ezrek vártak még az átmenetileg biztonságot nyújtó dokumentumra (Marton, 2002). A követség munkatársai éjt nappallá téve

⁷A svéd, francia, német és angol nyelvű dokumentum ideiglenes útlevelet jelentett és egyben svéd állampolgárságot is. A külföldi útlevéllel rendelkező magyar állampolgárok külföldinek számítottak, ezért az eredeti rendeletek alapján mentesültek a zsidókat faji alapon sújtó hatósági előírások alól. Az okmány elismerése a magyar hatóságokkal hosszabb tárgyalásokat igényelt, végül sikerrel járt (Szita, 2014, 202).

dolgoztak ekkor, de világossá vált, hogy segítségre van szükségük. Az akció végrehajtásához Danielsson a követség állományának bővítését kérte a svéd Külügyminisztériumtól. A kérés gyakorlatilag egybe esett azokkal a tárgyalásokkal, melyet az Amerikai Háborús Menekültügyi Hivatal (*War Refugee Board*)⁸, a Zsidó Világkongresszus képviselői, illetve Herschel Johnson stockholmi amerikai nagykövet folytatott és svéd Külügyminisztériummal a magyarországi zsidóság aggasztó helyzetét illetően. Ekkor született meg a döntés, hogy Raoul Wallenberget küldik Magyarországra (Anger, 1999, 45). Wallenberg 1944. július 9-én, követségi titkárként érkezett meg, a Gellérthegyen lévő, Gyopár utca 8. szám alatt található követségi rezidenciára és azonnal munkához látott. A követség humanitárius osztályával párhuzamosan, melyet Wallenberg koordinált, létrejött egy átfogó szervezet is Danielsson és Anger vezetésével. Ezalatt Wallenberg tevékenysége egyre szélesebb területet fogott át. Budapest szerte több iroda nyílt, melynek személyzete nagyságrendileg 400 főre volt tehető. Wallenbergnek azt is sikerült elérnie a magyar hatóságoknál, hogy személyzetének tagjainak ne kelljen sárga csillagot viselni. (Anger, 1999, 55). A Szálasi-kormány idején, Danielsson követ felhatalmazásával, a követség humanitárius osztálya már teljes önállóságot élvezett és Wallenberg járt el a követség képviselőjében (Lévai, 1948).

A követség továbbra is „svéd érdekeltségű” magyar állampolgároknak állított ki hivatalos dokumentumot. A *Provisoriskt Pass*, igazolta, hogy az illető svéd állampolgár, és amint lehetősége van rá, visszautazik Svédországba. 1944 augusztusáig ötszáz ilyen fényképes igazolványt bocsátottak ki, az érvényességi ideje hat hónapig tartott. (Szita, 2014, 17-18). A *Provisoriskt Pass* nem tévesztendő össze a menlevelekkel, melynek kiállítását a követséggel szorosán együttműködő Svéd Vöröskereszt kezdte meg 1944 májusában. A magyar hatóságoktól mindössze 4500 menlevél kiállítására kaptak engedélyt, ám a Svéd Vöröskereszt ezt figyelmen kívül hagyta és valószínűleg nagyságrendekkel többet állított ki 1944 májusa és decembere között. A Svéd Királyi Követség által íródott dokumentumok nagy alakú papírra íródtak, melyet három korona díszített, ami a Svéd Királyság jelképe. A hivatalos okmányt Carl Ivan Danielsson nagykövet, Raoul Wallenberg hitelesítette aláírásával, ezeket „Wallenber-útlevélnek” is nevezték. (Nem sokkal később egyébként más külföldi szervezetek, valamint semleges követségek is elkezdtek menleveleket kiállítani zsidók részére.) A dokumentum világosan kimondta, hogy az útlevél tulajdonosa, illetve vagyona a svéd követség védelme alatt állt, mindaddig amíg a Svédországba történő emigrációjának kérdése rendeződik. A svéd kormány ugyanis deklarálta, hogy kész befogadni minden olyan személyt, aki az útlevél

⁸ A *War Refugee Board* jelentős összeget bocsátott rendelkezésre a svéd követségnek magyarországi humanitárius tevékenységére (Szabó, 1988).

birtokában áll. Ám a háború miatt nem tudott megvalósulni a Svédországba történő utazás. Ezzel egyidőben a magyar kormány ígéretet tett arra vonatkozóan, hogy ezeket a személyeket nem deportálják és engedélyezik számukra a követség által bérelt házakba, az úgynevezett „svéd házakba” való költözést (Anger, 1999, 55). A diplomáciai épületekre vonatkozó mentesség elvét felhasználva Wallenberg törekedett arra, hogy minél több épületre vonatkozóan elismertesse a „Svéd Királyság védelme alatti házak” mentességét és oda a lehető legtöbb zsidót átköltöztessen. A nyilas hatalomátvételt követően ezekben a védett házakban jött létre a „nemzetközi gettó” az újlipótvárosi Szent István park környékén, ahová a nemzetközi védlevelekkel rendelkező állampolgárokat telepítették (Lévai, 1948).

A nyilasok 1944. október 15-én vették át a hatalmat Magyarországon. Ezt követően a svéd követség helyzete rendkívül megnehezedett. Többször elhangzottak fenyegetések arra vonatkozóan, hogy amennyiben a védetteket azonnal nem szállítják külföldre, megvonják tőlük a védettséget. Egy alkalommal Vajna Gábor belügyminiszter maga mondta Wallenbergnek, hogy *„vigye el a zsidait, mert hamarosan megláthatja őket a Dunában úszva”* (Lévai, 1948, 131). A Szálasi-kormány rájött, hogy a sóvárgott elismertetés Svédország részéről, csak ígéret marad. 1944. decemberében a magyar kormány külügyminiszter helyettese felszólította a svéd követség munkatársait, hogy azonnal hagyják el Budapestet. A követség dolgozói, Per Anger vezetésével azonban úgy döntöttek, hogy a fenyegetések ellenére maradnak. Karácsony reggelén a nyilasok betörték a követségre, hogy erőszakkal hurcolják Danielssont nyugatra. A követ nem tartózkodott a rezidencián, helyette azonban több tisztviselőt hurcoltak el. A gyermekek mentésével foglalkozó Astra Nilssont és Margareta Bauert is falhoz állították, azzal a szándékkal, hogy kivégezzék őket. A kivégzés helyett végül gettóba szállították őket, ahonnan később deportálni akarták a két nőt. Szerencsére a Svájci Vöröskereszt képviselőjének sikerült őket kiszabadítani a gettóból (Dési, 2014, 78). A követség épületit teljesen kifosztották. Angerék felismerték, hogy nem tudják tovább folytatni a munkát, hiszen a nyilasok a nyomukban voltak, a szovjet hadsereg pedig már körülvette a várost.

Miután a szovjetek elfoglalták Budapestet, a semleges követségek diplomatáinak 1945. április elejéig el kellett hagyniuk Magyarországot (Szabó, 1988, 379). 1944. október 15-én megszakadt a közvetlen kapcsolat a magyar főváros és Stockholm között. Időközben a szovjet katonák kifosztották, majd felgyújtották a Gyopár utcai követség épületét. A svéd delegáció 1945. március 22-én távozott Budapestről, hogy Bukaresten, Moszkván majd Leningrádon

keresztül hazatérjenek Svédországba. Raoul Wallenberg nem volt a hazatérő diplomaták között (Bajtay, 1994, 16).

A svéd *Riksarkivetben* (Levéltár) megtalálható azoknak a neve, akik a mentőakció során védlevelet kaptak. A jegyzékben található személyek száma meghaladja a tízezer főt. Figyelembe véve annak tényét, hogy a svéd mentőakció viszonylag későn indult el és ekkorra már a vidéki zsidóságot deportálták, ennek a több tízezer ember életének a megmentése hatalmas jelentőséggel bírt (Szabó, 1988).

A Svéd Vöröskereszt szerepe Magyarországon

1944 áprilisában fogalmazódott meg először az a gondolat -amikor vidéken már elkezdődtek a deportálások-, hogy a Svéd Vöröskereszt mentőakciót indítson Magyarországon. 1944 júniusában Carl Danielsson, svéd nagykövet engedélyt kért a magyar kormánytól, hogy a Svéd Vöröskereszt támogathassa a Magyar Vöröskeresztet a háborús árvák, valamint elhagyott gyermekek etetésében és elhelyezésében. Danielsson továbbá a svéd rokoni kapcsolatokkal rendelkező zsidók kivándoroltatását is kérelmezte a magyar kormánytól, melybe a minisztertanács beleegyezett (Yadvashem, 2020). Az a megállapodás született először a Magyar Vöröskereszttel közösen, hogy a mentőakció megszervezésére Folke Bernadotte gróftól hívják Magyarországra. A választás végül a Magyar Külügyminisztérium köreiben is ismert Valdemar Langletre esett, aki korábban a svédországi magyar főkonzulátuson dolgozott évekig, Bayer-Krucsay Dezső főkonzul mellett (Vörös, 1992, 16). Langletet végül a budapesti svéd nagykövetségen keresztül nevezték ki a Svéd Vöröskereszt magyarországi felelősévé. Langleték irodája az Üllői út 32. szám alatti épületben működött, ahol naponta fogadták a különböző kérelemmel érkezőket.

A svéd követségtől függetlenül, 1944 májusában kezdték el Langlet ötletének megvalósítását: svéd menleveleket állítottak ki az üldözöttek számára, melyeket svédül *Skydds brev*⁹, németül *Schutzbrief*-nek nevezték. A sötétbarna igazolvány borítóján a vöröskeresztes embléma és a Svéd Vöröskereszt, *Svenska Röda Korset, Schwediches Rotes Kreuz* felirat is olvasható volt. Később ezeket az oltalom leveleket „Langlet-útlevelnek” nevezték. Külalakra jóformán úgy nézett ki, mint egy közönséges útlevel és azokat az adatokat is tartalmazta, valamint, hogy a tulajdonosa a Svéd Vöröskereszt oltalma alatt áll (Langlet, 1988). Az igazolvány azonban

⁹ Lásd: 2. számú melléklet.

gyakorlatilag semmilyen közjogi, illetve nemzetközi jogalappal nem rendelkezett. Elkészítésük rendkívül precíz és lassú kézírásos munkát igényelt, így később már csak egyszerű felülbélyegzett papírlapon adták ki az igazolványokat, ezeket azonban gyakran hamisították is. (Szita, 2014, 20-22). A Svéd Vöröskereszt által kiállított életmentő iratokhoz gyakorlatilag bárki hozzájuthatott, még a svéd kapcsolatot sem kellett igazolni. Természetesen az okmány kiadása előtt megpróbálták leellenőrizni a kérelmezőt, nehogy kémek kerüljenek be a védendők közé. Az iratot elsősorban zsidók igényelték, de akadtak olyanok is, akiket politikai okokból üldöztek (Dési, 2014, 100).

A követséghez hasonlóan, a Svéd Vöröskereszt munkáját is sok magyar segítette. A szervezet főtitkára Kasser (Kasza) Sándor volt. Kasser felesége, Aranyi Erzsébet pedig Raoul Wallenberg tolmácsaként működött közre az embermentésekben. Kasser egyébként korábbról ismerte Valdemar Langletet, ugyanis tőle vett svéd nyelvrleckéket, melyre Svédországhoz köthető üzleti útjain volt szüksége. Kasserhez tartozott a Svéd Vöröskereszt központi irodájának vezetése, ahol az oltalomleveleket állították ki, amelyeket egyébként maga Kasser tervezett meg. A *Schutzbriefeknek* valójában diplomáciai ereje nem volt, viszont mindaddig amíg Szálasi nem került hatalomra mindenhol elfogadták, hiszen úgy nézett ki, mint egy valódi útlevelel (Dési, 2014, 94-99). A Svéd Vöröskeresztnak a vidéki városok közül Pécsen volt kihelyezett központja, melyet Valdemar Langlet közeli ismerőse, dr. Vörös Márton, egyetemi tanár, svéd nyelvi lektor vezetett (Vörös, 1992, 22).

A Svéd Vöröskereszt szorosan együttműködött a követséggel és irányítása alatt több tevékenység is zajlott: segélyezés, élelmiszer osztás, embermentés, nyilvántartás készítése, betegellátás. Ezt a munkát Valdemar Langlet felesége, Nina Langlet különös hősiesség odaadása folytán tudta folytatni, azért, hogy minél több emberéletet tudjanak megmenteni Budapesten. Az ő felügyelete alá tartozott a szociális és védelmi részleg, az élelmiszer- és betegellátó részleg, valamint a gyermekotthon részleg, melyet Asta Nilsson, majd később Raile Jakab jezsuita páter vezetett. A Svéd Vöröskereszt humanitárius munkája során élelmiszerrel, gyógyszerrel és kisebb csomagokkal segítette a Gestapo által Budapesten börtönbe zárt foglyokat is. A Budakeszi út 46. szám alatt található Boldog Katalin Nagyleány Otthonban egy varrodát létesítettek, dr. Klinda Pál áldozópap vezetésével. Az varrodát „hadiüzemmé” nyilvánították 1944 májusában, a Langlet házaspár kapcsolatainak köszönhetően. Ez a menedékhely, mely közel százhusz főt szállásolt el, a Nunciatura révén védettséget élvezett. A hadiüzem tíz hónapon át gyártott nagyrészt katonai ingeket. A nyilas érában ezt a menedékhelyet is több razzia érte, ilyenkor több esetben Mallász Gitta „üzemi parancsnok” határozott fellépése akadályozta meg, hogy nagyobb baj történjen. Valdemar Langlet jó

kapcsolatot ápolt Monsignore Angelo Rotta pápai nunciussal, aki a Szentszék képviselője volt ekkor Budapesten. Rotta kezdettől fogva támogatta Langleték embermentő tevékenységét (Langlet, 1988). Közösen hét apácakolostort és két szerzetesrend kolostorát helyezték védelem alá. A nyilas uralom során, azonban ezekben a kolostorokban is tartottak ellenőrzéseket és előfordult, hogy az ott rejtőzködő zsidókat elvitték (Szita, 2014, 20-22).

A Svéd Vöröskereszt által végzett budapesti mentőakció 1944 május elején indult és hivatalosan hét hónapon át tartott. Mások mellett, a Magyarország német megszállásakor már 72 éves Langlet Valdemarnak és a Vöröskeresztnek köszönhetően ezrek menekültek meg a deportálástól.

Összegzés

A II. világháború időszakában egyetlen országban sem volt olyan szervezett embermentés semleges országok követségeinek részéről, mint a korabeli Budapesten. Ennek köszönhetően több ezer ember, (elsősorban zsidók) életét sikerült megmenteni. A svéd követség munkatársai erejüket felülmúlva, az utolsó pillanatokig, a saját életüket kockáztatva mentették az embereket a magyar történelem egyik legsötétebb időszakában. A diplomáciai embermentések hatóköre szinte kizárólag Budapestre korlátozódott, hiszen az első lépésekre a követség részéről nyáron került sor, amikor a vidéki zsidó lakosság deportálása már lezárult. A svéd külképviselet rendkívül jól használta diplomáciai védettségéből fakadó előnyeit humanitárius céljai érvényesítése érdekében. Ezzel egyidejűleg törekedtek arra, hogy az államközi formásoknak is eleget tegyenek és a követség diplomáciai eszköztárát is alkalmazták annak érdekében, hogy emberek ezreinek az életét mentse meg. Mivel azonban a nyilas hatalomátvételt követően Svédország nem ismerte el sem a Sztójay, sem a Szálasi-kormányt, így a Magyarországon tevékenykedő svédek helyzete nehezebbé vált. Szokatlannak mondható, hogy a svéd kormány nem szüntette meg a budapesti képviseletet a nyilas hatalomátvételt követően. A magyarországi diplomáciai jelenlét folyamatosságának biztosítása ugyanakkor tudatos és jól átgondolt politika eredménye volt.

Noha a budapesti svéd delegáció csupán a magyar vidéki zsidóság deportálása után lépett közbe, a követség, valamint a Svéd Vöröskereszt humanitárius szerepvállalásának köszönhetően több, mint tízezer ember menekült meg a náci és nyilas rémuralom elől.

Források

- Anger P. (1999). *Raoul Wallenberggel Budapesten*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 27-55.
- Bajtai P. (1994). *Emberirtás, embermentés. Svéd követjelentések 1944-ből. Az Auschwitz-i Jegyzőkönyv*. Katalizátor Iroda, Budapest, pp. 8-16.
- Dési J. (2014). *Wallenberg-jegyzőkönyv*. Ab Ovo Kiadó, Budapest, pp. 49-79.
- Dési J. (2016). Hirdetésben kereste az embermentőt. *Pesti Szólet*, XIV. évfolyam 9. szám. pp. 10.
- Frank T. (2021). Ullein-Reviczky Antal és Magyarország német megszállása, 1944. <https://www.youtube.com/watch?v=Vp9Nc8ow82Q> Letöltés ideje: 2021. 04.02.
- Hägglöf, M. G. (1960). A Test of Neutrality. Sweden in the Second World War. *International Affairs*, Vol. 36. No.2. pp. 153–167. doi:10.2307/2612040
- Institute for the Study of Rescue and Altruism in the Holocaust (2020). <https://www.holocaustrescue.org/swedish-diplomats-who-rescued-jews> Letöltés ideje: 2020. 11. 15.
- Joó A. (n.d.). A diplomata és a nemzeti sorskérdések: ecsetvonások Ullein-Reviczky Antal portréjához. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár. <https://veritasintezet.hu/hu/olvasnivalo/5428-a-diplomata-es-a-nemzeti-sorskerdesek-ecsetvonasok-ullein-reviczky-antal-portrejahoz> Letöltés ideje: 2021. 04.02.
- Karsai E. (1967). *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez* 3. pp 58. In: Szita Sz. (2014). *A hiányzó ember-Raoul Wallenberg, a humánus lovagja*. Hetek.hu Kft, Budapest, pp. 25.
- Langlet, N. (1988). *A svéd mentőakció, 1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, pp. 11-15.
- Laszák I. (2009). *A deportálások leállítására és nemzetközi visszhangja*. Holokausz Emlékközpont.

Lévai J. (1948). *Raoul Wallenberg regényes élete, hősi küzdelme, rejtélyes eltűnésének titka*. Magyar Téka, Budapest, pp.36-131.

Levine. P. A. (1996). *From Indifference to Activism. Swedish Diplomacy and the Holocaust, 1938-1944*. Uppsala University, Stockholm.

Magyarország Nagykövetsége Stockholm (2020). <https://stockholm.mfa.gov.hu/news/a-magyar-sved-diplomacia-kapcsolatok-100-evet-uennepeljuek> Letöltés ideje: 2020. 11. 15.

Marton K. (2002). *Wallenberg*. Corvina Kiadó, Budapest.

Royal Norwegian Embassy Budapest (2021). <https://www.norway.no/en/hungary/norway-hungary/news-events/news2/100-years-of-norwegian-hungarian-diplomatic-relations/> Letöltés ideje: 2021. 03. 16.

Szabó É. (1988). A magyarországi svéd mentőakció történetéhez. *Történelmi Szemle*, Budapest, 1987-1988/3, pp. 379-394.

Szita Sz. (2008). Langfelder Vilmos, Raoul Wallenberg budapesti segítője Politika- és családtörténet a 20. századból. *Múltunk*, 2008/1, pp. 150–177.

Szita Sz. (2014). *A hiányzó ember-Raoul Wallenberg, a humánium lovagja*. Hetek.hu Kft. Budapest, pp. 17-28.

Torvald, H. (1988). A svéd semlegesség eredete. A svéd külpolitika a 19. században. 65. In: *Világtörténet*.

Vörös M. (1992). *Teérted is... Egy svéd vöröskeresztes visszaemlékezése Pécs tragikus napjaira*. Gondolat Kiadó, Budapest. pp. 16.

Mellékletek

1. számú melléklet

Az egykori svéd nagykövetség Gyopár (ma Minerva) utcai épülete. (Forrás: <https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-OGhsS0dodXdrd1ZtTVBJMTFZZ1IyQT09> Letöltés ideje: 2021. 01. 14.)

2. számú melléklet

A Svéd Vöröskereszt oltalomlevele Valdemart Langlet aláírásával. (Forrás: <https://www.wallenberg.hu/hu/raoul-wallenberg/dokumentumok/8-kepek/detail/297-a-sved-voeroeskereszt-oltalomlevele-schutzbrieif-valdemar-langlet-alairasavalbd57.html?tmpl=component> Letöltés ideje: 2021. 01. 14.)